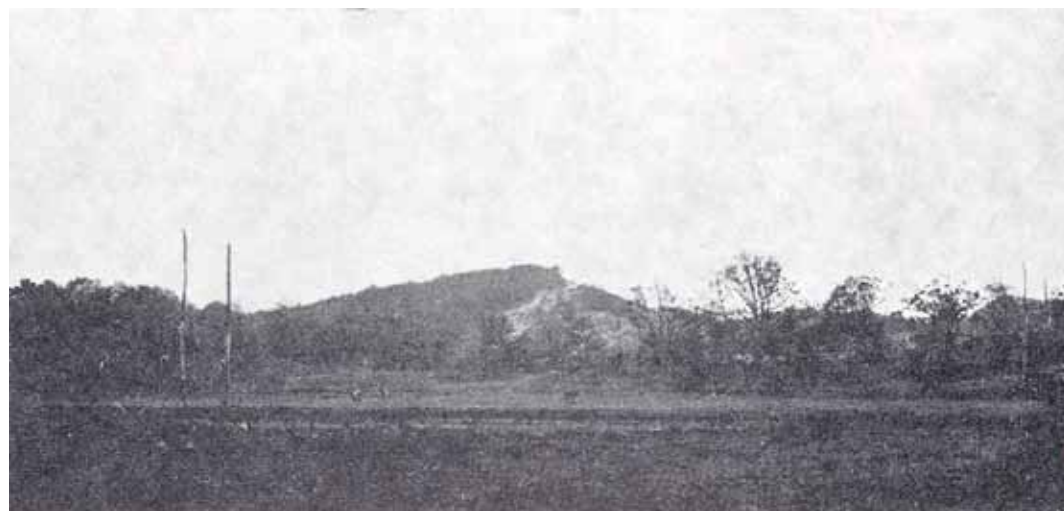

Stora Sandkullen på 1920-talet. Bilden är hämtad ur boken: Harplinge – En bok om hembygden I.

Bild tagen från Båtabacken i reservatets norra del under 1930-talet. Notera hur mycket mindre träd det var på den tiden. Från ett vykort vi lånat av Ann-Marie Hansen.

Storkremia. Foto: Kill Persson

Haverdalsreservatet erbjuder dig en vandring från täta skogar, över strandhed och sanddyner ned till havet. På vår naturstig får du lära dig mera om den natur och kultur som du kan få uppleva i reservatet.

Läs mer om naturreservatet på Länsstyrelsens hemsida:
www.lansstyrelsen.se/halland/amnen/naturvard

Naturstig

Haverdals naturreservat

LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN

Bland trolltallar. Foto: HG Karlsson

Produktion: Länsstyrelsen i Hallands län, Enheten för Naturvård och Miljöövervakning

Text, foto och layout: HG Karlsson, Naturbildning HB

Foto, baksidan (storkremla): Kill Persson

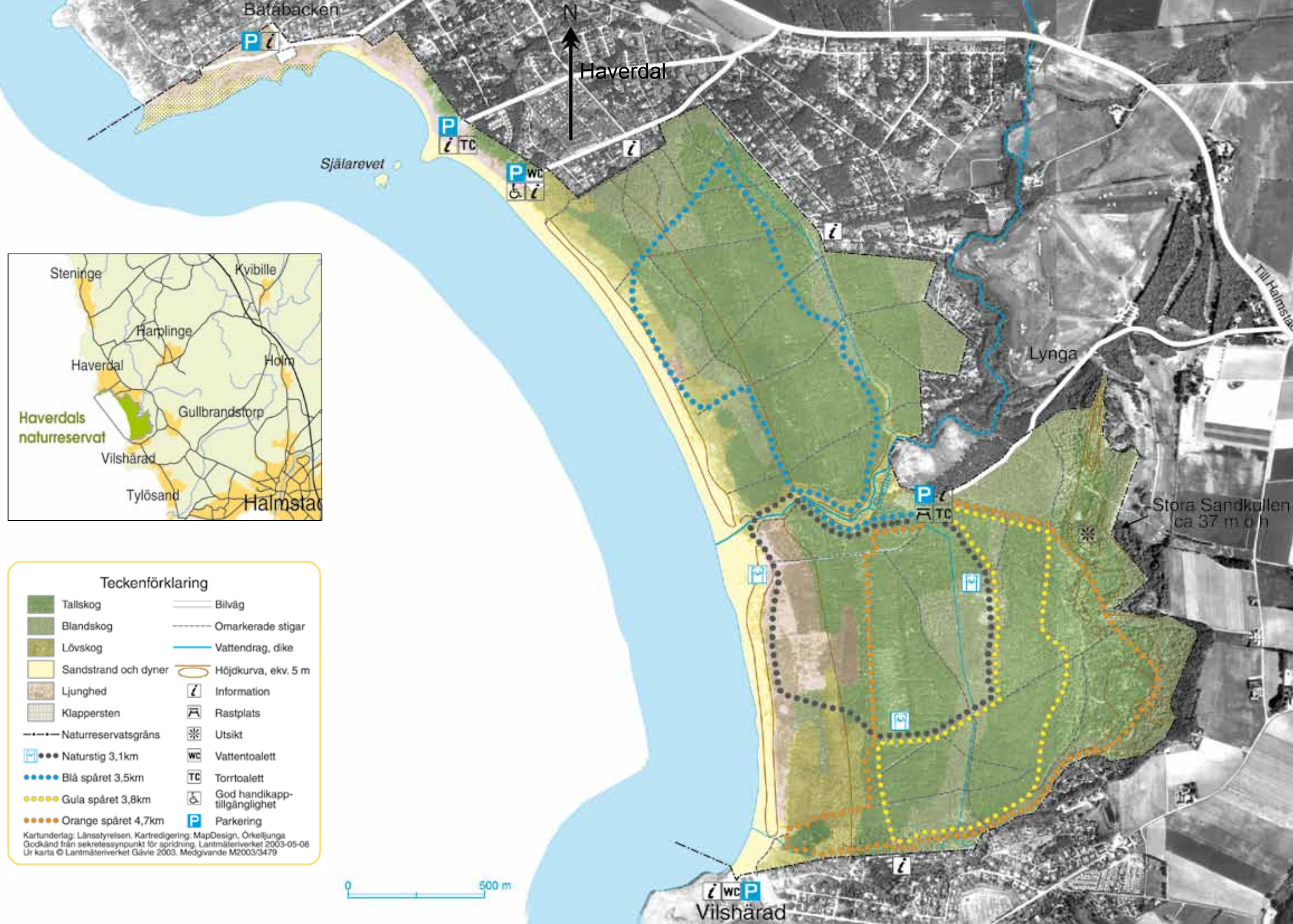
Omslagsbild och övriga illustrationer: Martin Holmer

Kartoriginal: Mapdesign

Flygbilder: Bergslagsbild AB

Tryck: Veinge Tryckeri 2010

Foldern kan beställas från: Länsstyrelsen, tel: 035/13 20 00

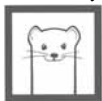
Välkommen till Haverdals naturreservat

Det finns många härliga stigar i vårt naturreservat. Naturstigen leder dig genom de flesta av reservatets naturtyper.

Stigen är markerad med en hermelin.

Vid stigskäl finns pilar som visar dig rätt.

Du kan gå stigen åt vilket håll som helst.

Längs naturstigen finns trästolpar med siffror på. Texten till vad du kan upptäcka intill stolpen hittar du i denna folder. På mittuppslaget finns en karta över naturstigen och längst bak en invikt karta över hela reservatet.

Efter rikligt regn kan det bli blött på vissa ställen längs stigen. Vi önskar dig en trevlig vandring!

Faktaruta

Naturreservatet

Du befinner dig nu i ett av Hallands äldsta naturreservat. Redan under slutet av 1920-talet ville Hallands Naturskyddsförening att något strandområde borde räddas undan från den då ökande fritidsbebyggelsen (till exempel placerades små badhytter på sanddynerna).

Professor Lennart von Post fick uppdraget att utse ett lämpligt kustområde. 1933 föreslog han, med stöd från Harplinge hembygdskommitté, Haverdalsområdet varvid Naturskyddsföreningen började undersöka möjligheten att köpa in mark. 1937 rekommenderade riksdagen att det då inköpta området skulle avsättas som naturreservat. Sedan tog det några år till innan reservatet bildades 15 juni, 1942.

Du får göra mycket i Haverdals naturreservat, till exempel bada, promenera, jogga, dricka kaffe och plocka svamp. Ett av reservatets huvudsyften är att just gynna friluftslivet, men samtidigt skydda ett stycke värdefull kustnatur.

Av hänsyn till naturen och andra besökare får du inte:

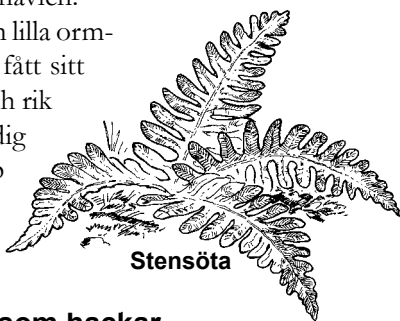
- Rida eller köra något motorfordon.
- Tälta eller ställa upp en husvagn.
- Gräva upp växter eller bryta kvistar från träd och buskar.
- Elda.

OBS! Hundar skall alltid vara kopplade. På badstranden gäller hundförbud 1 maj - 15 september!

1. Sandflykt och söt sten

Du står nu vid en gammal sanddyn som träd, ris och gräs intagit. Den bildades för flera hundra år sedan när hela området ned till havet var kallt. Sand från stranden och öppna fält yrde i västvinden och la sig i drivor långt inåt landet. En förfärlig tid för Haverdalsbönderna. Man försökte binda sanden med hjälp stängsel och risgården. Drivorna blev med åren till höga sanddynen. Högst är ”Stora Sandkullen” längre österut, som med sina 36 meter räknas till den allra högsta sanddynen i Skandinavien.

På sluttningen växer den lilla ormbunken stensöta. Den har fått sitt namn av att roten är söt och rik på kolhydrater. Men låt dig inte frestas att gräva upp den – glöm inte att du är i ett naturreservat!

2. Suptall och svamp som hackar

Tallen framför dig har en gren som har en underlig form. Den ser ut som en boll med sitt täta grenverk. En tall med sådan formation kallas på många platser för suptall.

Namnet har den fått från traditionen att stanna under dessa tallar och ta sig en sup. Säreget växta och uppseendeväckande tallar var länge viktiga etappmärken under långa färder. När man såg suptallen på håll visste man att där väntade en välbehövlig rast. Hästen fick ett fäng hö och kusken en styrketår.

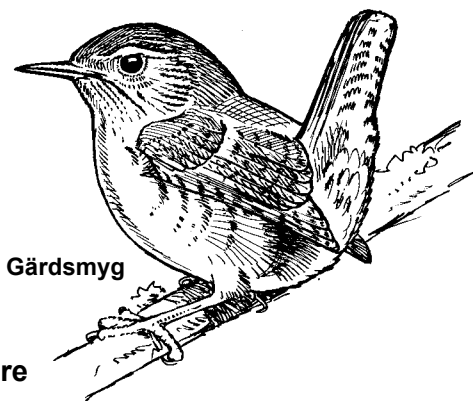
Suptallen ansågs även besitta magiska krafter. Den kunde vara en ”bortsättartall”, där man slog i spikar för att föra över benvärk eller andra krämpor på trädet. Om man fällde eller skadade ett sådant träd riskerade man att dra på sig all den värk som trädet tagit emot.

Den underliga formen bildas av en svamp som tillhör släktet Taphrina. Svampen får tallen att plötsligt producera en massa grenar. Barren på dessa grenar producerar socker som parasitsvampen lever av. Det finns en annan Taphrina som angriper björkar och orsakar häckkvastar.

3. Fattiga och rika

Titta först åt vänster och sedan åt höger. Skillnaden är stor mellan de två naturtyperna. Mot havet breder tallheden ut sig – en torr och knastrig värld med lingonris, kråkbär och lavar på marken. Tallen klarar sig bra med sina djupgående rötter och det är behövt efter som den sandiga marken snabbt släpper igenom regnvattnet. Samma väg försvinner näringsämnen och mineraler.

Annat är det i slänten ned mot ån Skintan. Markvatten flödar ut på bäckravinens sidor och här bjuds träd, örter och gräs på ett ständigt tillskott av vätska och näring. Visst är skillnaden i växtlighet stor!

4. En liten smygare vid Skintan

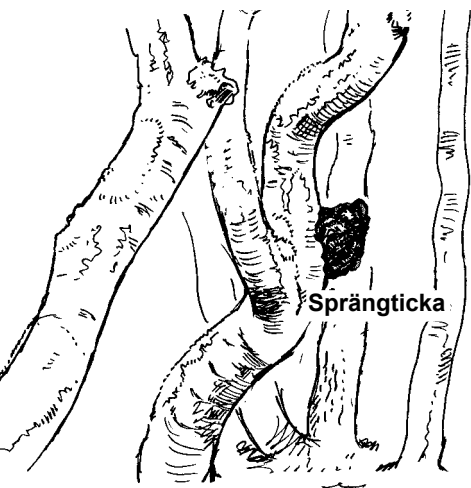
Ån här skulle lika gärna kunna kallas för "Skitan" eftersom vattnet nästan alltid är grumligt. Skintan kommer från jordbruksmarkerna vid Harplinge och så fort det regnar blir åvattnet fyllt med jord och lera. Trots det trivs en massa fiskar i ån och är bara vattnet tillräckligt klart kan du upptäcka såväl bäcköring som abborre.

Med lite tur kan du även få se vår näst minsta fågel, gärdsmygen, längs åbrinken. Likt en kanelfärgad mus hoppar den lilla tuffingen nära vattenbrynet – med stjärten ständigt upp i vädret.

5. Ormträd och explosiv svamp

Det är inte alltid lätt att vara träd i Haverdal. Björken här liknar mer en jättebuske med sina ormlika stammar. Visst är det lockande att både sitta och klättra på "trädormen", men gör det inte! "Ormskinnet" (mossor och lavar på stammen) slits då bort.

På en av björkarna ser det ut som om det har brunnit i en grenände. Det sotsvarta är dock en svamp som heter sprängticka. Namnet har den fått för att den i slutskedet av sitt liv spränger sig ut genom barken. Ingen vet varför. För vid det laget är den steril och gör det alltså inte för att sprida sina sporer. Sprängtickan har använts inom folkmedicinen som botemedel mot cancer.

Vid nästa bro kan du innan du går över Skintan igen välja att gå upp på dynen norr om utloppet. Därifrån har du en fin utsikt över stranden och Haverdalsbukten. Vänd dig sedan om och titta på trädtaget som alarna bildar.

6. Att böja sig för vinden

Den öppna strandheden innanför dynerna bjuder på vida vyer. Heden är ett resultat av att djur har gått här och betat under många hundra år. Tidigare var detta utmark för gårdarna i Haverdal, Lynga och Vilshärad. Deras djur betade så hårt att det uppstod stora ytor med bara sand vilket gav upphov till problemet med flygsand.

Titta på björkarna. Se hur de böjer sig bort från den förhärskande västvinden. Salta vindar är inget att leka med!

Strandfynd

Gör gärna en avstickare från naturstigen och ta en strandpromenad. Det gäller att gå med sänkt blick när man spanar efter strandfynd. Bäst är det dagarna efter blåsväder då en del av det som lever ute i Haverdalsbukten spolats upp på stranden.

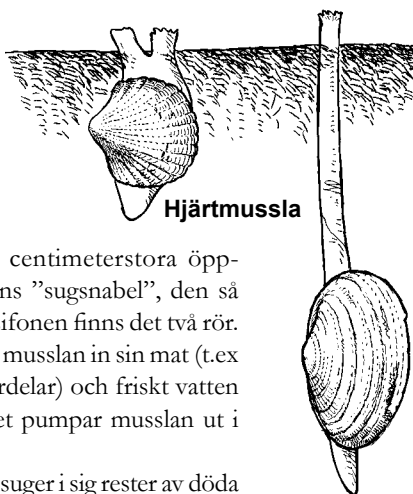
Hjärtmusslan är vanligast bland dessa "havets visitkort". Hittar du en hjärtmussla vars båda vita skal fortfarande sitter ihop och betraktar musslan från sidan ser du formen av ett hjärta. Hjärtmussla är strandskatans favoritföda. Den svartvita vadaren har en specialdesignad näbb för att kunna öppna skalen och en fullvuxen fågel lär kunna äta mer än 300 hjärtmusslor om dagen!

Liksom hjärtmusslan sitter den betydligt större **sandmusslan** nedborrad i botten strax utanför strandlinjen. Är vattnet stilla kan

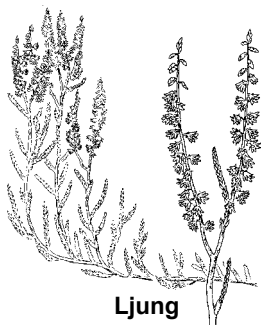
du upptäcka den centimeterstora öppningen till musslans "sugsnabel", den så kallade sifonen. I sifonen finns det två rör. Med det ena suger musslan in sin mat (t.ex små växt- och djurdelar) och friskt vatten till gälarna. Vattnet pumpar musslan ut i det andra röret.

En annan som suger i sig rester av döda växter och djur är **sandmasken**. Den filtrerar sanden och spritsar sedan resterna ut ur ändan så att det blir små maskliknande högar på botten.

Du som har vandrat längs våra stränder de senaste trettio åren har säkert noterat att **knivmusslan** blivit allt vanligare. Det är amerikansk knivmussla som kommit till Europa med barlasten i fraktbåtar och sedan spridit sig längs våra kuster.

Sandmussla

Ljung

Kråkbär

7. Ros från Kamtjatka

I sin iver att binda sanden planterade våra förfäder växter på och bakom dynerna. En av dessa är vresros, som med sina röda och ibland vita blommor skänker lite blomsterprakt åt heden. Detta nypon kommer ursprungligen från Kamtjatka, men trivs så bra här att den blivit ett problem. Vresrosen gör att dynerna och strandheden växer igen.

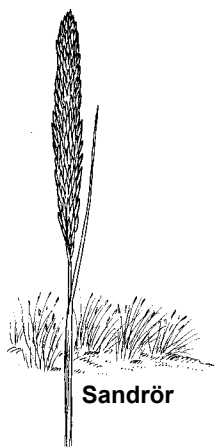
Andra växter som klarar av att växa i den torra sanden är ljung och kråkbär. Den väldoftande ljungen är känd för de flesta – även för humlor och bin som hämtar nektar ur de rosa blommorna.

Hur många har sett kråkbärets purpurfärgade blomma? Plocka fram förstöringsglaset i april och upptäck dess skönhet! Bären som mognar framåt hösten är sträva i smaken men de är rika på mineralet selen.

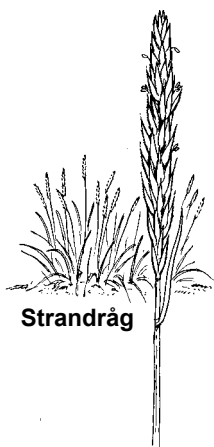
8. Pipig fågel och stickiga rör

Våra sanddynor är rätt så unika sett ur ett europeiskt perspektiv. Och de blir bara högre med åren. Orsaken till det är att sanddynornas växtlighet binder den yrande sanden och lager läggs på lager.

Den vanligaste sandbindaren på Haverdals dyner är det höga gräset sandrör. Det planterades här för mer än hundra år sedan. Stråna är rörformade med en vass spets som sticker en på benen när man går förbi.

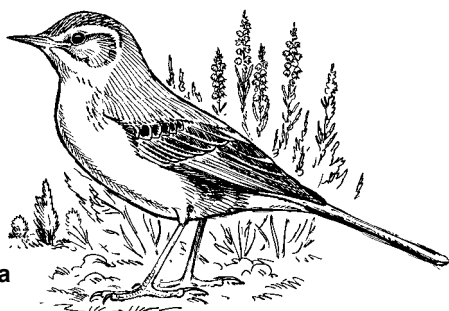
Sandrör

Strandråg

Av det andra höga gräset strandråg kan man däremot få skärsår om något av de vassa bladen kommer in mellan tårna!

Det är inte alla som gillar att dynerna och strandheden har fått en allt tätare vegetation. Den numera sällsynta fågeln fältpiplärka har troligen försvunnit som häckfågel i Haverdals naturreservat. Däremot trivs släktingen ängspioplärka när gräset tätnar och hör du något som piper är det troligen den gynnaren.

Fältpiplärka

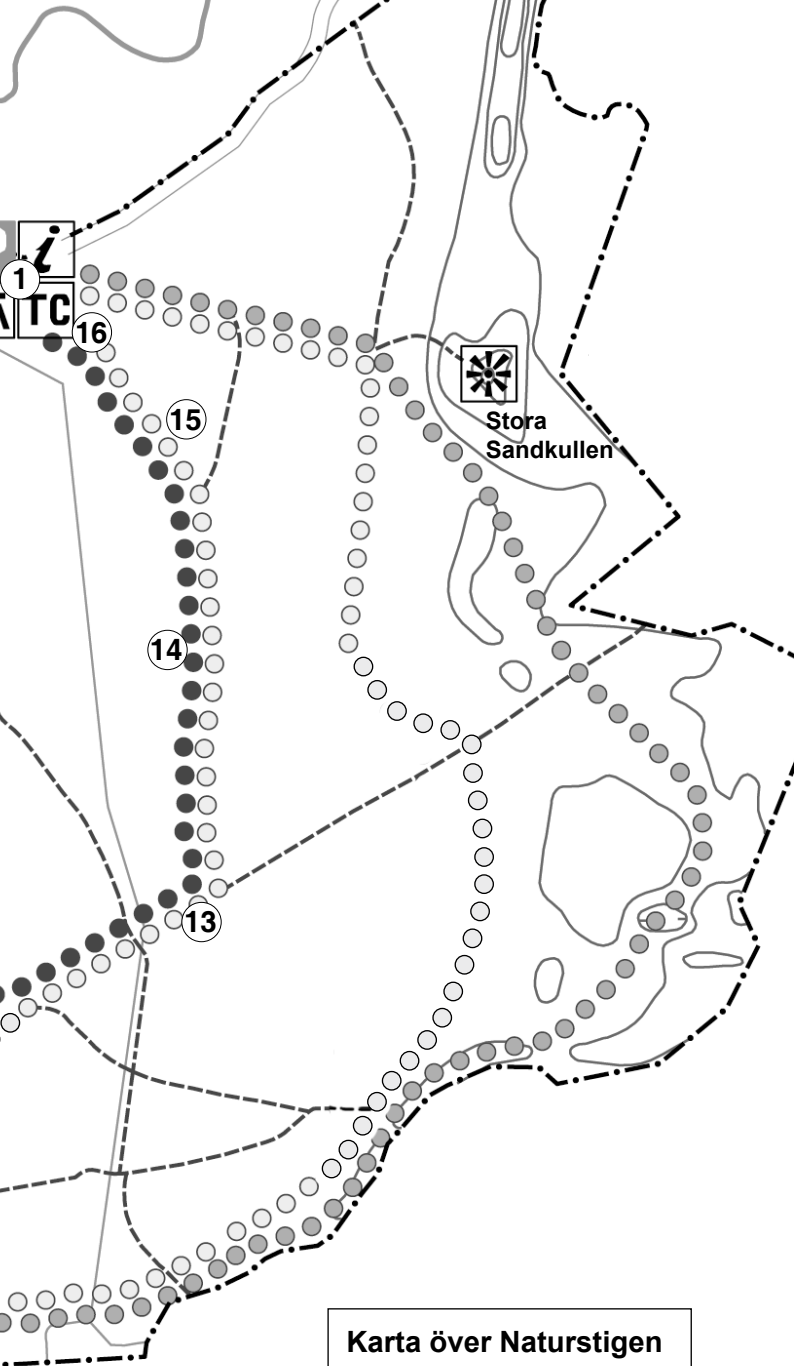
Faktaruta

Kampen mot sanden I

"Stormen röt. Det dånade i de höga skorstenspiporna, den yrande sanden drällde ner längs de grova timmerväggarna. Gammalfolket i gårdarna kunde inte somna för dånet och dundret. Oron höll sömnen ifrån ögonen. Då och då lyfte någon på huvudet och lyssnade. Så suckade man och tänkte att nu flyttade sig sanden längre inåt, lade sig allt tätare kring de mossiga gårdarna, allt högre uppåt väggarna, allt längre inåt land, kvävande brodd och strå."

Så skriver Albert Olsson i sin bok "Sand". Den ingår i en trilogi som handlar om Harplingeböndernas kamp mot överheten och sanden.

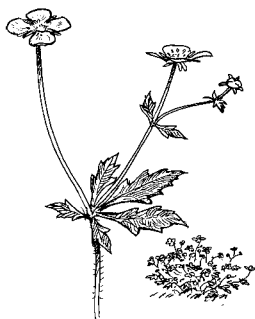

Karta över Naturstigen

- Naturstig 3,1 km
- Blå spåret 3,5 km
- Orange spåret 4,7 km
- Gula spåret 3,8 km

Rara växter och sådana som är mera kända

Blodrot

Haverdalsreservatet är väl inte mest känt för sina blommor, men här finns några växter värda att berätta mera om.

En vanlig växt i fuktigare marker är **blodrot**. Sitt namn har den fått från att den har en röd sträng inuti roten. Detta liknar en blodådra och därför trodde man förr att ett avkok av växten var verksamt mot olika slags blodsjukdomar. Lokalt kallas växten för "blodstilla" och "rörod".

Varför **ekorrbär** har kallats för *bockaborn* i bygden kan man undra över. Bladen är hjärtformade och den lilla vita blomklasen ger växten ett näpet intryck. Kan namnet komma från de flikiga blommorna? Ta fram förstoringsglaset och avgör själv!

Däremot är Harplingebornas äldre namn på **röksvamp** och **liksvamp** lite lättare att förstå. Röksvampen med sina bruna sporer kallades för *Kältrinasnus* och den fallosformade liksvampen benämndes *Prostakaljoan*.

Många känner säkert inte till att det finns orkidéer i reservatet. Men så är de inte heller lätta att hitta på grund av sin oansenlighet. **Knäroten** har små ludna blommor och kikar du närmare på blommorna till **spindelblomster** förstår du direkt varifrån den fått sitt namn.

Det finns en växt här som är så sällsynt att det har sin egen "floraväktare", d.v.s en person som tittar till den varje år. Det är halvgräset **huvudtåg** som växer i fuktsänkor innanför sanddynerna.

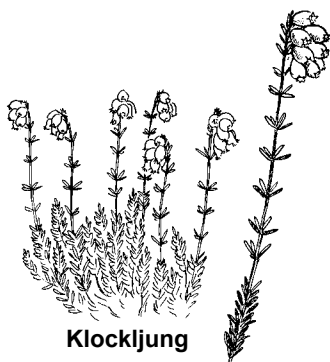

Huvudtåg

9. Fuktig sänka

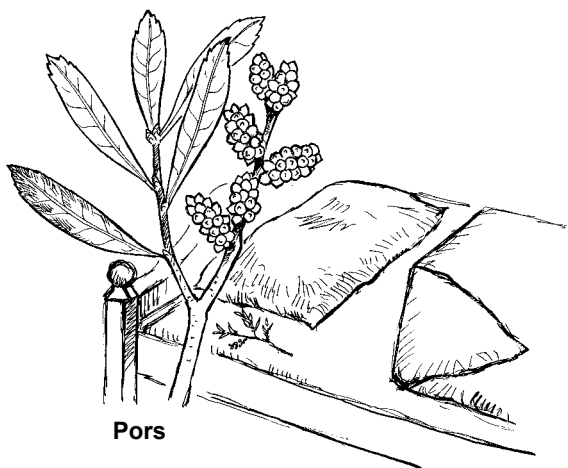
Att det är lite blötare här i marken skvallrar klockljung och pors om.

Norr om träspången finns buketter med klockljung, som har mycket större blommor än vanlig ljung. Båda lystrar de till det vackra latinska släktnamnet *Erica* och i Haverdalsbygden har klockljungen fått heta *Bjällelyng*.

Klockljung

Den lilla busken pors är mera känd för sin lukt än för sina namn. Smular du blommor eller blad mellan fingrarna känner du den starka och söta doften. Förr i tiden hade man porskvistar på kudden för att få bättre sömn. Doften ansågs vara sövande.

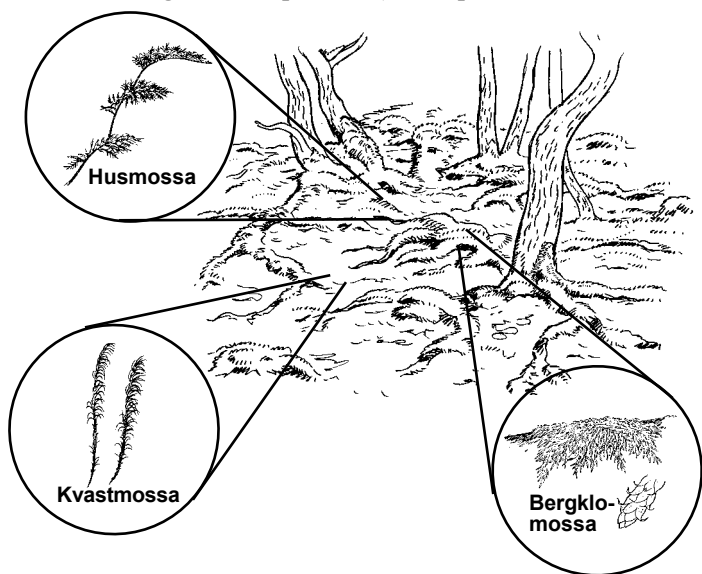

Pors

10. Knotiga aspar och mossiga kvastar

Vilken trollskog! Asparna här är knotiga och satta. En blåsig dag rasslar det ordentligt från löven. Asplövet har ett långt platt bladskäft och fladdrar därför lätt i vinden.

Titta ned på marken omkring dig. Liggande grenar och rötter täcks av gröna mossor. Här finns husmossa som växer i våningar. Varje etage ser ut som en granruska i miniatyr. Ännu vanligare är bergklomossa som klättrar upp mot solen. Med förstoringsglasets hjälp kan du se att mossan ser ut som en grön vetelängd. Här finns även kvastmossa, som fått sin namn från att bladen böjer sig åt ett håll – ungefär som på en uttjänt sopkvast.

11. Snurriga tallar

På flera platser i reservatet stöter du på tallar vars stammar är krokiga och till och med slår knut på sig själv. Tillsammans bildar de en hel värld av naturliga skulpturer, som med fantasins hjälp blir till underliga figurer.

Det är ingen som riktigt vet varför de har fått dessa snurriga former. Teorierna är många – kan det bero på att de växt upp i en hård miljö eller ligger det i plantornas gener? Någon har hävdade att det beror på ett insektsangrepp när plantorna är unga. Vad tror du?

Enligt folktron har träd vars stammar och grenar bildar ett hål positiva effekter mot vissa sjukdomar, exempelvis spanska sjukan. Den sjuke skulle dras igenom hålet några gånger och blev på det viset frisk igen.

Kampen mot sanden II

Sandstranden och dynerna är visserligen en naturlig miljö, men för mer än 500 år sedan började flygsand ställa till problem. Och det var människans fel! De strandnära markerna var s.k. utmark där gårdarna i Haverdal, Lynga och Vilshärads byar hade sina djur gående året runt. Det ständiga betandet och trampandet innebar att vegetationen försvann fläckvis och att sanden blottades. Lägg därtill att man tog tång till gödning från stranden vilket gjorde att sanden även där blev frilagd, torkade och blåste in över land. Sandstormarna ödelade åkrar och ängar, fyllde igen bäckar och åar och sägs t.o.m. ha begravt hela bondgårdar!

De första försöken att stoppa flygsanden var att sätta upp sandgården, d.v.s täta staket av ris och buskar som flätades ihop. Detta skedde redan på den tid då Halland var danskt och fortsatte fram till slutet av 1800-talet. Sanden la sig bakom gärdet och på det viset fick vi våra sand-dyner inåt land. I dessa dyner finns många generationer risgården begravda!

Arbetet med att sätta upp sandgården var så tungt att några gårdar i Lynga lämnade över en del av sin mark till kungen. Det är detta som kallas för Kronoflygsandfältet.

Under 1800-talets första hälft började man plantera sandbindande gräs som strandråg och sandrör på dynerna. Plantorna och kunskapen kom från Danmark.

Men varken sandgården eller gräs räckte till för att stoppa flygsanden. I slutet av 1800-talet ”satte man in storstöten” i form av skogsplantering. Först planterade man tall, al och björk och lite senare även bergtall. Denna buskliknande tall kommer från Mellaneuropa och eftersom bergtall är mycket tålig mot vind och torka planterade man den närmast dynerna och uppe på Stora Sandkullen. Därmed var kampen mot sanden ”vunnen”.

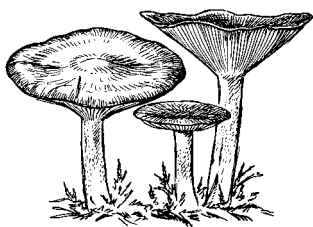
Det paradoxala är att vi nuförtiden har problem med att dynerna växer igen, vilket hotar det speciella växt- och djurliv som finns där. I naturreservatets nya skötselplan finns flera förslag på hur man skall frilägga sanden igen så att arter som havsmurarbiet trivs igen.

12. Strandvall och ren föda

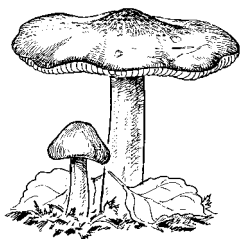
Titta närmare på stenarna som blottats längs stigen. De är runda och ligger i stråk. Detta avslöjar att havet en gång nått hit upp och byggt upp en liten strandvall. Vågorna har rundat av stenarna. Man kan fundera på hur länge sedan havsstranden var här – det handlar säkert om några tusen år.

I denna karga miljö har växterna det svårt att få näring, vätska och fäste. En som gynnas av detta är renlaven. Den gulvita renlaven har en mera känd släkting, fönsterlav, som många dekorerar adventsljusstakar och krubban med till jul och som felaktigt kallas för ”vitmossa”. Renlavarna är en viktig vinterföda för norrlands renar.

Om hösten sticker det upp svampar här på risheden. En chokladbrun svamp vars hatt är lite trattformad heter pepparriska. Den smakar inte choklad utan är skarp, men går att använda till svamppickles om man lägger den i saltlake några veckor. Har du tur hittar du även riddarmusseron, vars ovansida är lite brungul medan undersidan är citrongul. Förr ansedd som en fin matsvamp men på senare tid har man hittat ämnen i den som kan ge svampallergi.

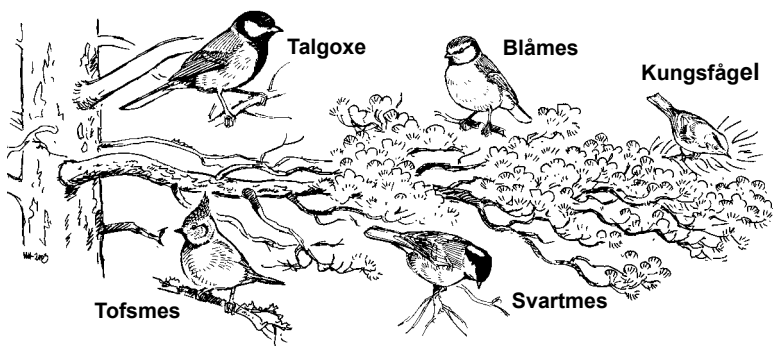
Pepparriska

Riddarmusseron

13. Smarta mesar och fågel med krona

Stanna upp och lyssna. Hör du några tunna pip från träden – nästan som om det vore möss bland grenarna? Ljudet kommer i så fall från vår minsta fågel, kungsfågel. Namnet har den fått för sin gyllene krona på pannan. Kungsfågeln väger endast 5 gram, d.v.s. det går att skicka fyra stycken med ett vanligt brevporto!

Kungsfågeln och skogens mesar går om vintern ihop i grupper när de söker föda – i ett så kallat meståg. De delar då upp trädet på ett fiffigt sätt. Tofsmesen och talgoxen som är de tyngsta letar spindlar och andra kryp längst in på grenarna. Lite längre ut har blåmes och svartmes sina jaktmarker och minstingen kungsfågel snappar sin mat på de yttersta grenspetsarna.

14. En ek är inte bara en ek

Som du säkert märkt har marken blivit fuktigare, vilket gynnar lövskogen. Just här dominerar eken, men har du sett att det finns två olika sorters ek här? På havssidan om stigen står rödek i långa rader. Den känns igen på sina stora löv och glatta stammar. Denna nordamerikanska ek planterades här 1950.

På andra sidan naturstigen står några vanliga ekar. Deras skrovliga stammar är populära jaktmarker för nötväcka – den enda svenska fågeln som kan klättra nedför en stam med huvudet före.

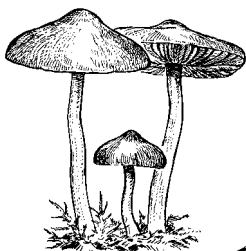

Nötväcka

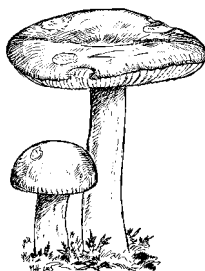
15. Svampar med pastellhattar

Välkommen till kremlans land! Svamprika höstar är tallheden dekorerad med kremlor och andra svampar. Kremlorna har en tunn hud på hatten i olika pastellfärger. Den som lärt sig skilja dem åt kan under en septemberdag fylla korgen med tegelkremla, storkremla och björkkremla. Men här finns även goda matsvampar som brunsopp och rimskivling (tidigare känd som rynkad tofsskivling).

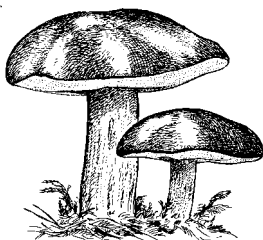
En svamp man definitivt inte skall äta är rödskivig kanelspindling. Den är däremot en av våra bästa svampar att färga ullgarn med. Resultatet blir olika röda nyanser.

**Rödskivig
kanelspindling**

Tegelkremla

Brunsopp

16. Vila eller dynbestigning – valet är ditt

Nu är du värd en fika. Våra träbänkar med bord är till för dig och din termos. Vill du sedan ströva ännu mera föreslår vi en vandring upp på Stora Sandkullen varifrån du kan blicka ut över naturreservatet och omgivande marker. Följ stigen (orange slinga) som går utmed med stenmuren. God tur!